

ЮВІЛЕЇ ВЕЛИКИХ. Б'ЄРНСОН

Ім'я класика норвезької літератури Б. Б'єрнсона практично не введено до контексту українського літературознавства. Він постає як письменник-новатор, культурний і громадський діяч, духовний лідер своєї нації і великий симпатик України.

Ключові слова: переклади Б'єрнсона, драматургія, європейська преса, Нобелівська премія.

Hennadiy Noha. The jubilees of great: Bjørnson

The works and person of Bjørnstjerne Bjørnson, a renowned classic of Norwegian literature, still remain marginal to Ukrainian literary studies. Such a disregard, however, reflects rather an inadequate academic habitus than the literary quality of his texts. If read carefully, Bjørnson appears to be rather innovative writer who also acted as a spiritual leader of his nation and, last but not least, as a great sympathizer of Ukrainian culture.

Key words: translations of Bjørnson's works, drama, European press, Nobel Prize.

17 червня цього року в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України відбулося засідання Вченої ради за участі Надзвичайного й Повноважного Посла Королівства Норвегія в Україні пана Олава Берстада. Причиною візиту високого гостя стало вшанування пам'яті Б'єрнсьєрне Б'єрнсона – норвезького класика, великого симпатика України, якого, на жаль, у нас сьогодні практично не знають.

У ході засідання пролунали науково-інформаційна доповідь автора цих рядків "Б'єрнсьєрне Б'єрнсон. Українське відлуння", виступи директора Інституту *Миколи Жулинського*, Посла *Олава Берстада*, чл.-кореспондента НАН України *Миколи Сулими*, *Анатолія Шпиталя* та інших науковців Інституту, котрі цікавляться норвезькою літературою. Було озвучено пропозицію про створення на базі відділу світової літератури Центру скандинавських студій за можливої підтримки посольств держав Північної Європи. Розмова вийшла цікавою і, будемо сподіватися, ефективною, адже розвивати дослідження літератур Скандинавії в Україні вкрай необхідно.

Хто ж такий цей майже легендарний норвежець Б'єрнсьєрне Б'єрнсон і чим особливо близький він нам, українцям?

Нинішній рік оголошено в Норвегії роком ушанування пам'яті великого норвезького письменника, лауреата Нобелівської премії 1903 р., автора національного гімну Норвегії, впливового й надзвичайно популярного та ефективного громадського діяча Б'єрнсьєрне Б'єрнсона (1832-1910). Норвегія подарувала світові також двох інших нобелівських лауреатів – Кнута Гамсуна та Сіґрід Унсет, видатного драматурга Генріка Ібсена, надзвичайно популярних у світі. Проте для норвезького народу особливо близький і рідний передусім Б. Б'єрнсон – неперевершений національний лірик, драматург-новатор, театральний діяч, автор романів і повістей про життя простих норвежців, блискучий оратор і публіцист, людина-борець, яку на шляху до поставлених цілей не зупиняли жодні перепони. Сенсом боротьби всього його життя була національна гідність Норвегії, піднесення норвезької самосвідомості й культури. Не стояв він осторонь і проблем інших народів. За його ініціативою в Норвегії було засновано "Спілку боротьби за мир".

Багато що в ідейно-естетичному та морально-етичному планах єднає постаті Б'єрнсьєрне Б'єрнсона й Тараса Шевченка, що могло би стати полем для цікавих компаративних студій (до речі, норвезький письменник був знайомий із творчістю нашого Кобзаря, а також з окремими творами І.Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, В.Стефаніка і високо їх цінував). Але на сьогодні це ім'я мало про що говорить не лише пересічному українцеві. Воно практично не введено в поле вітчизняного літературознавства, хоча свого часу до аналізу

творчості Б'єрнсона зверталися І. Франко (стаття до перекладу другої частини драми "Понад наші сили", 1900) і Леся Українка (стаття "Нова суспільна драма", 1901).

Першим друкованим українським перекладом із Б'єрнсона стала казка "Ліс" (1886, "Зоря", І.Франко). У фондах бібліотеки Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка наявні пізніші опубліковані переклади творів цього норвезького класика українською – "Новоженці" та драма "Понад наші сили" (Коломия). 1913 р. у Коломиї вийшла збірка "Мужицькі оповідання", а 1914 р. у Чернівцях – повість "Арне", багато в чому автобіографічна й авторефлексивна. На початку ХХ ст. перекладами твору Б. Б'єрнсона займалися І.Франко, М. Павлик, Є. Ярошинська, М. Лозинський, А. Крушельницький та ін.

Пізніших перекладів і видань набирається "аж три", ніби в одну мить цей письменник чомусь перестав бути цікавим для перекладачів та читачів: "Небезпечне сватання". Оповідання (К., 1986); "Орлине гніздо". Оповідання (К., 1995); кілька поезій в антології світової поезії "Передчуття" (К., 1979) – лише це зі спадщини норвезького класика доступне сьогодні українському читачеві. За такою кількістю видань і добром творів, безперечно, неможливо сформуванати якесь уявлення про постать митця. Мусимо констатувати: ім'я Б'єрнсона майже зникло з українського культурного простору й виринуло із забуття лише цього річ – у рік століття від його смерті. Пояснення феномену забуття письменника, який так активно перекладався в к. ХІХ – на поч. ХХ ст., заслуговує на окрему розвідку; утім, на наше переконання, основні причини цього – на поверхні, і вони парадоксальні: Б. Б'єрнсон був свого часу занадто проукраїнським діячем! Він не лише посідав активну позицію у справі захисту прав гноблених тодішніми імперіями, передовсім Російською та Австро-Угорською, національних меншин, зокрема українців, а був напрочуд рішучим й ефективним. У листі до редактора українського німецькомовного часопису "Ruthenische Revue" Романа Сембратовича, завдяки зусиллям котрого й відбулося знайомство Б'єрнсона з Україною, норвезький письменник писав: "Радістю і здивуванням сповнюють мене Ваші змагання. З усіх подвигів сучасного світу Ваші змагання видаються мені найбільшими! Аби тридцять мільйонів українців підняти до рівня свідомого, освіченого народу, отрясти з вікового гноблення, треба провести неймовірну роботу... Відколи я довідався про це, а до появи *Ruthenische Revue* я нічого не знав про українців, – моє життя стало повнішим, а віра в людство зміцніла". Б'єрнсон став промотором української справи в європейському інформаційному просторі, позаяк вітчизняні діячі мали обмежений доступ до провідних часописів Старого світу. Авторитетне слово видатного норвезького письменника, який на той час перебував на піку слави як третій за ліком нобелівський лауреат, безперечно, сприяло формуванню позитивного іміджу українців у світі, уводило українське питання й українські національні інтереси в контекст загальноєвропейської історії.

Особливої уваги заслуговують наступні кроки Б. Б'єрнсона. Вивчивши за допомогою листування з Р.Сембратовичем і з інших джерел історію та суть проблеми, Б. Б'єрнсон надіслав досить емоційного листа міністру внутрішніх справ Росії пану Плеве щодо російського політичного гніту на теренах східних українських земель. 1906 р. він публікує на сторінках впливового французького видання "Le Courrier Europeen" статтю про утиски українських національних прав у Російській імперії. Безкомпромісність позиції норвезького діяча у справі захисту української мови та радикальність його висловлювань про політичне й культурне гноблення українців зумовили відчутний резонанс у російській пресі. Детальне дослідження історії цього питання до сьогодні не знайшло в Україні свого реалізатора, а воно, безперечно, необхідне і стало б актом вдячності українського народу своєму щирому захисникові.

Українці Галичини не менше відчули підтримку великого норвезького письменника. 1907 р. Б. Б'єрнсон миттєво відреагував у пресі на арешт 116 львівських студентів, як вимагали викладання в університеті рідною мовою. Безумовно, саме це втручання стало однією з основних причин швидкого звільнення ув'язнених. Листівки зі словами вдячності від звільнених студентів перебувають сьогодні в особистому фонді Б. Б'єрнсона у відділі рукописів Національної бібліотеки Королівства Норвегія. Чимало там також інших матеріалів українського походження, зокрема листів від кількох українських культурних та громадських діячів (Р.Сембратовича, В.Кушніра, Я.Федорчука). Є в цьому фонді і власноруч надісланий І.Пуллюєм примірник перекладеного й виданого ним Святого Письма з дарчим написом: *"Славному Норвежцюви Б'єрнштерне Б'єрнсонови За слова правди в обороні русько-українського народу проти польської "сатани" дякуючи посилає на спомин з великою пошаною Проф. Др. Пуллюй. Прага, 18 липня 1907"*.

Цей дарунок має безпосередній стосунок до участі Б'єрнштерне Б'єрнсона у справі захисту національних прав українців і до без перебільшення найрезонанснішої публікації на цю тему – статті "Поляки-гнобителі", котра водночас навесні 1907 р. побачила світ у паризькому "Le Courrier Europeen", віденській щоденній газеті "Die Zeit" та українському німецькомовному часопису "Ukrainische Rundschau". На ці матеріали про польсько-українські стосунки на західноукраїнських теренах надзвичайно гостро зреагувала польська преса. Видатні представники польської культури письменник Генрик Сенкевич та композитор і піаніст Ігнацій Ян Падеревський виступили проти Б'єрнсона на сторінках віденської "Die Zeit". Склалася ситуація, коли в суперечку варто було би втрутитися комусь з авторитетних українських діячів. Редактор "Ukrainische Rundschau" В.Кушнір за дорученням керівництва *Die Zeit* звернувся з цього приводу з листом до І.Франка: "Редактор Каннер заявив, що ... мусили б написати таку статтю Ви, добродію. Від кого іншого статті прийняти не хоче. На кожний спосіб коштувало би се торгу. Будьте ласкаві, добродію, написати мені, чи згоднісь би Ви написати таку статтю". Франкові просто не випадало відмовитися від цієї пропозиції, у листі-відповіді він зазначив: "Я готов написати статтю про сю глупу суперечку <...> Важна нагода дати по пальцях усім блягерам і вяснити дещо руські справи". 29 червня 1907 р. у "Die Zeit" з'явилася Франкова стаття "Три велетні у боротьбі за карлика", за кілька днів вона була опублікована в українському перекладі в газеті "Діло" та інших виданнях. Публікація має гострий, іронічний характер. Франко висловлює зауваги до всіх учасників дискусії, але принципово відмінного характеру. Зокрема, аналізуючи статтю Б. Б'єрнсона, він пише: "Поминувши деякі хибні заложення, які йому (Б'єрнсону) піддали не зла його воля ані хибна інформація, а головно його поетична фантазія й його співчуваюче, добре серце, то своїм незаводним поетичним інстинктом Бернзон поціливі-таки в слушну точку, відкрив болісне місце русько-польських відносин та заслужив собі ось так на вдячність усіх гуманних людей, зосібна ж у галицьких Русинів. Слабший голос був би може сього не вдіяв" ("Діло". – 2 лип. 1907).

Дискутантів із польського боку Франко ловить на постійних свідомих фальсифікаціях, домислах, блюзнірстві. Його полемічна зброя – іронічне викриття цих "аргументів". Відповідь Падеревському пройнята їдким сарказмом. Ось окремі витримки з неї: "Він (Падеревський. – Г.Н.) бажає Русинам руського університету, якщо він їм упаде з неба та наперекір усім "просто полякам" буде нами здобутий; а перш усього він бажає собі, щоби Русини не ненавиділи Поляків. Се побожне бажання сильного, що душить слабшого, наминаючи його при тім: "Цить, дурний, сиди спокійно" ("Діло". – 3 лип. 1907р.). Не менше дісталосся від Франкової сатири й Сенкевичу як "головному ідеологу нового польського шовінізму", який "вступає у боротьбу з Бернзоном із великим огнем та з малою кількістю амуніції, – він пише по принципу: більше слів, менше

змісту” (“Діло”. – 3 лип. 1907). Такими були головні акценти Франкової статті, у котрій він, безперечно, підтримав Б’єрнсона.

Б’єрнсьєрне Б’єрнсон завжди займав принципову й рішучу позицію, коли йшлося про національне гноблення, позаяк і його рідна Норвегія потерпала від цього надто тривалий час. Чотири століття була вона провінцією Данії, а за кілька місяців після здобуття незалежності 1814 р. була змушена вступити в унію зі Швецією (за нетривалий час самостійності було прийнято Конституцію Норвегії – найдемократичнішу в тогочасній Європі). Великий норвежець обстоював національні права словаків, хорватів, румунів та інших народів, котрих історія намагалася викинути на маргінес європейської цивілізації. І робив він це так само пристрасно й самовіддано, як далекого 1856 р. організував протест проти засилля всього данського в театрі міста Крістіанія (Осло): тоді за сигналом молодого Б’єрнсона шістьсот студентів свистом та вигуками перервали виставу, в якій данські актори данською мовою вчили норвежців данській культурі.

Для самодержавних, тоталітарних систем, якими однозначно були Російська імперія і згодом Радянський Союз, демократизм Б’єрнсона й особливо його безкомпромісний підхід до вирішення національних питань були абсолютно неприйнятними. Він цілком уписувався у сформульований радянським режимом і ним же нещадно переслідуваний штамп українських та інших буржуазних націоналізмів. Тому найпростіше було викреслити його зі своїх культурних пріоритетів. Так, Б. Б’єрнсон перекладався в радянські часи російською, але далеко не так багато, як того вартував. До речі, поляки теж не вибачили йому статті 1907 р.: його перекладів польською набагато менше за інших нобелівських лауреатів. Натомість у Словаччині, національні права якої він відстоював на початку ХХ ст., Б’єрнсьєрне Б’єрнсон і до наших днів залишається національним героєм, активно перекладається.

Завдання сьогodнішнього дня в Україні – дати якомога ширшу інформацію про постать Б’єрнсьєрне Б’єрнсона, його літературну спадщину та громадську й політичну діяльність, особливо про його причетність до відстоювання українських національних інтересів у надзвичайно складні для нашого народу часи. І, звичайно, треба дати можливість українському читачеві безпосередньо ознайомитися із творами норвезького класика. На осінь цього року запланований вихід у світ книжки, де будуть уміщені літературні праці Б’єрнсона, а також матеріали і статті на тему “Б’єрнсон і Україна” (аналогічний розділ, до речі, є і в останній колективній монографії про Б’єрнсона, котра побачила світ цього року в Норвегії). Готується ця книжка у Львові фахівцями Центру північноєвропейських досліджень ЛНУ та філологічного факультету цього закладу. Це буде перше наукове видання творів Б. Б’єрнсона в Україні.

Сьогodні у світовому літературознавстві актуальним лишається питання: як сталось, що видатний норвезький драматург Генрік Ібсен не отримав Нобелівської премії? Натомість її отримав Б’єрнсьєрне Б’єрнсон, котрий не став такою яскравою літературною зіркою, як його земляк. Мусимо зазначити, що така оцінка віддзеркалює опінію дня сьогodнішнього. На початку ХХ ст., 1903 р., коли Б’єрнсонові присудили найвищу літературну нагороду, ситуація виглядала зовсім інакше.

Тоді він був дуже відомою й популярною людиною не лише в Норвегії, а й у цілій Європі. Діапазон його літературних зацікавлень ширший, ніж в Ібсена. Він був першорядним поетом, прозаїком і драматургом, тоді як Ібсен усе-таки зробив собі ім’я лише як драматург. Премію Б’єрнсону надали з формулюванням “за благородну, високу й різнобічну поезію, якій завжди була притаманна свіжість натхнення й рідкісна чистота духу” з додатком “а також за епічний і драматичний таланти”. І сьогodні Б’єрнсона більше знають і цінують як поета й повістяра, а Ібсена – як драматурга, хоча свого часу Б’єрнсон торував

дорогу своєму старшому на чотири роки другові й колезі в театральному світі: саме він був основоположником скандинавської історичної драми, а Ібсен її розвивав на вищому рівні; саме Б'єрнсон почав першим у Скандинавії писати реалістичні п'єси на сучасну тематику, а Ібсен силою свого генія довів до вершин світової драматургії. До того ж саме Б'єрнсонові п'єси пробилися на широку європейську сцену й набули там великої популярності, перш ніж це сталося із творами Ібсена.

Однаково високо цінував драматургічний талант Ібсена та Б'єрнсона І. Франко, назвавши їх геніальними одиницями, котрі в ХІХ ст. намагалися “зламати переваги театральної порнографії” (“Львівський театр і народна честь” – ЛНВ, 1905). Леся Українка у згаданій статті “Нова суспільна драма” дуже високо оцінює творчість саме Б'єрнсона, вважає його більшим за Ібсена новатором у драматургії: “Б'єрнстєрн уже гораздо ближе Ибсена подошел к новейшей общественной драме, если его “Столпы общества” можно еще отнести к категории обличительных пьес, то вторая часть его “Выше сил” всецело относится к разряду новейших общественных драм...” (Твори: У 10 т. – К., 1965. – Т. 8. – С. 214). Загалом аналізу п'єси “Попад наші сили” вона присвятила чи не половину своєї статті, дуже схвально її оцінюючи.

Видатний радянський германіст і скандинавіст В.Адмоні так говорив про драматургічну спадщину Б'єрнсона: “У розвитку європейського театру останніх десятиріч ХІХ ст. Б'єрнсону належить вельми визначне місце. Його п'єси увійшли у той сучасний репертуар, на основі якого зростали нові напрями у театральному мистецтві цієї епохи ... Особливо важливою є та роль, яку п'єси Б'єрнсона відіграли у розвитку “Вільного театру” Антуана у Франції та Мейнінгенського театру в Німеччині” (Творчий шлях Б'єрнстєрне Б'єрнсона // Б. Б'єрнсон. П'єсы. – М.-Л., 1961).

Ще один аргумент на користь Нобеля для Б'єрнсона – він був публічною, знаною й популярною в Європі особистістю, активним громадським діячем загальноєвропейського масштабу, засновником Міжнародного комітету миру. Ібсен – людина-одинак, по суті, замкнена як творець у своєму індивідуальному просторі.

Чи мав усе-таки шанси отримати Нобелівську премію Ібсен, можливо, за кілька років, – питання риторичне. Те, що він її заслуговував, – безперечно. Але часто нобелівськими лауреатами з літератури стають маловідомі для широкого читацького загалу, часом – і для фахівців, письменники. І то з різних причин. Нобелівська премія, як і багато інших літературних відзнак, нерідко присуджується під впливом зовнішніх факторів: моди, кон'юнктури, особистих симпатій, збігу історичних обставин тощо. Свого часу номінувалися, але залишилися без Нобеля такі гранди світової літератури, як Лев Толстой, той же Генрік Ібсен, Федеріко Гарсія Лорка, Франц Кафка, Е.-М.Рільке, Джеймс Джойс. Марселя Пруста 1917 р. переміг практично “незнаний” сьогодні данський письменник Карл Адольф Г'єллеруп із формулюванням “За різнобарвний та поетичний творчий доробок і високі ідеали”.

Отже, сталося так, як сталося. Ібсен залишився без Нобелівської корони, натомість коронований всесвітньою славою й визнанням. Б'єрнсон – перший нобелівський лауреат для Норвегії і, як на мене, цілком заслужений. Перед приміщенням Національного театру в Осло вони стоять поруч: Ібсен і Б'єрнсон – два основоположники норвезького театру, два велетні норвезького національного духу.

Отримано 02.09.2010 р.

м. Київ